

Dér Csilla Ilona:

Eltűnt főmondatok nyomában: dicséretek és szidásokat kifejező inszubordinált mellékmondatok kialakulásáról a magyarban

Az előadás az inszubordináció jelenségével foglalkozik, amelynek során alárendelt kötszavas mellékmondatok konvencionálisan függetlenné válnak, vagyis főmondat nélkül jelennek meg a nyelvhasználatban (Evans 2007: 370), például: **Hogy te milyen cuki vagy! Ha felvennéd végre a cipődet..., Hogyha leülnél végre... Hacsak nem hoz nekem is egyet....**

Funkcionális szempontból az inszubordinált mellékmondatok pragmatikai többletjelentéssel, különböző textuális és interperszonális szerepekkel bírhatnak, számos esetben jelentkeznek metapragmatikai közlésekben (pl. *Hogy másképp fogalmazzak*), és jellemzőek bizonyos beszédaktusokra (pl. átkozódások, dicséretek, fenyegetések, kérések, l. Evans 2007, Heine és mtsai 2016).

Az inszubordinációt számos nyelvben vizsgálták már (vö. Evans – Watanabe 2016: 3–4), a magyarban azonban csak igen szórványosan: összehasonlító nyelvészeti perspektívából a magyarra is kitérve Brdar-Szabó (2006, 2007, 2009) foglalkozott a témával, a spontán beszélt és az írott beszélt nyelvbeli *hogy* kötszós alakulatok előfordulásait Dér (2019, megj. e.) rendezte típusokba.

Az inszubordinált mellékmondatok kialakulásával kapcsolatban a legismertebb magyarázat Evans grammatikalizációs keretbe jól illeszthető ellipszishipotézise, mely szerint a korábbi főmondatok elmaradása, majd ellipsziszük konvencionálizálódása tételezhető fel; a teljes inszubordinációt felmutató konstrukcionalizálódott esetekben pedig a mellékmondathoz már nem illeszthető egyértelmű(en) főmondat (Evans és Watanabe 2016: 3). Problémát jelent azonban, hogy egyes inszubordinációtípusok esetében nem vagy nem egyértelműen mutathatók ki elmaradt főmondatok (pl. a kérdő *hogy*-inszubordinált mondatok esetében, l. Dér megj. e., vö. Heine 2016, Schröder 2016).

Az ellipszishipotézis tesztelését nehezíti, hogy az egyes inszubordinált mondatfajták formailag és funkcionálisan is igen sokfélék. A magyar *hogy* kötszós változatok számos beszédaktusban és pragmatikai funkcióban megjelenhetnek, többek között dicséretekben (*Hogy te milyen kedves vagy!*), szidásokban (*Hogy ez mekkora egy seggfej!*), átkozódásokban (*Hogy szakadna rá az ég!*). Formai variabilitásukat tekintve – ha elfogadjuk az ellipszishipotézist – az feltételezhető, hogy egyes altípusaik különböző módokon alakultak ki, eltérő jelentésű és jellegű főmondatok elhagyásával.

Alternatív elképzelést képvisel Heine és munkatársai kooptációs elgondolása (Heine és mtsai 2016, amely egyébként kompatibilis Evans újrafelhasználás- és Mithun funkcionális kiterjesztés hipotézisével, l. Evans 2007: 429, Mithun 2008: 107–108), mely szerint a kooptáció során az adott nyelvi egység (amely lehet szónyi, frázisnyi, tagmondatnyi stb. hosszúságú) a mondatgrammatikából a tetikus grammatikába kerül át. A tetikusok metatextuális, metakommunikatív (diskurzus) funkciókkal bíró alakulatok, amelyek a diskurzus egyéb részeitől eltérő mértékben szintaktikai, szemantikai és prozódiai

függetlenséget mutatnak. A kooptáció magyarázná azokat az eseteket (is), ahol a történeti anyagban nem találunk elmaradt főmondatokra utaló nyomokat.

Jelen vizsgálat célja annak tisztázása, hogy a dicséreteket és szidásokat visszaadó *hog*y kötőszós inszubordinált mellékmondatok esetében a történeti korpuszelemzések a főmondatok korábbi meglétét igazolják-e (és ha igen, akkor melyik fázisig jutott el az inszubordináció folyamata), vagy inkább kooptáció tételezhető fel. Kitérünk rá, hogy a vizsgált folyamat mennyiben tekinthető (de)grammatikalizációs változásnak. Részletezzük a vizsgált két funkcionális kategória funkcionális és formai változatait, valamint indulatszókkal és diskurzusjelölőkkel társuló variációit (pl. *Jaj, hogy te milyen vad vagy! Nahát, hogy én milyen buta vagyok.*). Mivel az inszubordináció forrása jellemzően a (spontán) beszélt nyelv (Schröder 2016), elsősorban az ehhez köthető műfajokra és stílusrétegekre fókuszálunk. Elemzéseinkhez a Történeti Magánéleti Korpusz (TMK), a Magyar Történeti Szövegtár (MTSz), valamint a Magyar Nemzeti Szövegtár 2 (MNSz2) korpuszát használjuk.

Hivatkozások

Brdarné, Szabó Rita 2006. Stand-alone dependent clauses functioning as independent speech acts: A crosslinguistic comparison. In: Réka, Benczes; Szilvia, Csábi (szerk.) *The Metaphors of Sixty: Papers Presented on the Occasion of the 60th Birthday of Zoltán Kövecses*. Budapest: Eötvös Loránd University, Department of American Studies. 84–95.

Brdar-Szabó, Rita 2007. The role of metonymy in motivating cross-linguistic differences in the exploitation of stand-alone conditionals as indirect directives. In: Kosecki, Krzysztof (szerk.) *Perspectives on Metonymy: Proceedings of the International Conference 'Perspectives on Metonymy', held in Łódź, Poland, May 6–7, 2005*. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag. 175–198.

Brdar-Szabó, Rita 2009. Metonymy in indirect directives: Stand-alone conditionals in English, German, Hungarian, and Croatian. In: Panther, Klaus-Uwe; Thornburg, Linda L; Barcelona, Antonio (szerk.) *Metonymy and Metaphor in Grammar*. Philadelphia–Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 323–336.

Dér Csilla Ilona 2019. Inszubordinált (függetlenedett) mellékmondatok a magyar beszélt és írott beszélt nyelvben. *Beszédkutatás* 27: 206–220.

Dér Csilla Ilona megj. e. Szintaxisból a pragmatikába? *Hogy* kötőszós függetlenedett mellékmondatok kialakulása (inszubordináció) a magyarban. In: Forgács Tamás – Németh Miklós – Sinkovics Balázs (szerk.): *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei X*. Szeged: SZTE BTK Magyar Nyelvészeti Tanszék. 47–62.

Evans, Nicholas 2007: Insubordination and its uses. In: Nikolaeva, Irina ed.: *Finiteness. Theoretical and empirical foundations*. Oxford: Oxford University Press, 366–431.

Evans, Nicholas – Watanabe, Honoré 2016. The dynamics of insubordination: An overview. In: Evans, Nicholas – Watanabe, Honoré (eds): *Insubordination*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins. 1–37.

Heine, Bernd – Kaltenböck, Günther – Kuteva, Tania 2016: On insubordination and cooptation. In: Evans, Nicholas – Watanabe, Honoré (eds): *Insubordination*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 39–64.

Schröder, Daniela 2016: *That it should have come to this!* The challenging phenomenon of insubordination. In Pratas, Fernanda – Pereira, Sandra – Pinto, Clara eds: *Coordination and subordination. Form and meaning – Selected papers from CSI Lisbon 2014*. Cambridge Scholars Publishing, 245–268.